

Kraków, 23.10.2023 r.

Dr hab. Tomasz Homa SJ, prof. UIK
Uniwersytet Ignatianum w Krakowie
Wydział Filozoficzny – Instytut Filozofii
Ul. Kopernika 26
31-501 Kraków
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4430-2591>
tomasz.homa@ignatianum.edu.pl

Recenzja rozprawy doktorskiej:

Filozoficzne aspekty duchowości wschodniochrześcijańskiej w ujęciu Tomáša Špidlíka

Autor: mgr Andrzej Koszczka

Promotor: S. prof. dr hab. Tereza Obolevich

Uczelnia: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Wydział Filozoficzny

Miasto i rok: Kraków 2023

Recenzowana rozprawa doktorska, napisana na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie w ramach seminarium naukowego z filozofii rosyjskiej i bizantyjskiej, składa się ze *Wstępu*, trzech rozdziałów: 1) *Tomáš Špidlík – Droga filozoficzno-duchowa*, 2) *Związek filozofii z duchowością*, 3) *Tomáša Špidlíka interpretacja rosyjskiej filozofii religijnej, Zakończenia i Bibliografii*.

Zadanie badawcze i jego uzasadnienie:

1. Zadanie badawcze. Mgr Andrzej Koszczka zadanie to formułuje we *Wstępie*, pisząc: „Filozoficzny aspekt duchowości wschodniochrześcijańskiej jest rzeczywistością znaną i dobrze opisaną w przestrzeni akademickiej. Podstawowym celem przedłożonej dysertacji jest spojrzenie na tę specyfikę oczami czeskiego myśliciela, wieloletniego i wybitnego znawcy tematu” (s. 4-5).

To Špidlíkowie „spojrzenie” na duchowość wschodniochrześcijańską, brane pod uwagę w tej dysertacji, to według jej Autora, spojrzenie zasadniczo dwuaspektowe, mianowicie filozoficzne i duchowościowe, czy też raczej duchowościowo-teologiczne. Stwierdza on bowiem wprost:

„Kardynał nie tylko spogląda na duchowość wschodniochrześcijańską z perspektywy filozoficznej, ale jednocześnie, będąc jezuitą i ojcem duchowym, korzysta z bogactwa duchowości św. Ignacego Loyoli. W ten sposób ukazuje punkt styyczny umożliwiający dialog filozoficzno-teologiczny między chrześcijańskim Wschodem i Zachodem [...]” (s. 5).

Czym jest ów „punkt styyczny”? Autor tego tutaj nie precyzuje, chociaż byłoby to z pożytkiem dla lepszego zrozumienia specyfiki zadania badawczego. Oczekuję zatem od Doktoranta doprecyzowania tego zagadnienia w trakcie obrony doktorskiej.

2. Zamierzony przez Doktoranta wkład dysertacji w rozwój nauki. Formułując zadanie badawcze swojej dysertacji, mgr Koszcza zauważa, że gdy chodzi o stan polskich badań naukowych nad myślą Tomáša Špidlíka, to od strony filozoficznej dziedzictwo tej myśli, dotyczące duchowości wschodnio-chrześcijańskiej, nie zostało jeszcze „przez nikogo dogłębnie przebadane i przeanalizowane” (s. 5).

Stąd też mgr Koszcza, „zafascynowany kard. Tomášem Špidlíkiem, jego doświadczeniem duchowym przenikniętym dorobkiem myśli patrystycznej i filozoficznej” (s. 4), swoją rozprawą, „pragnie zapęnić istniejącą lukę [w tej materii] domagającą się szczegółowego opracowania w aspekcie filozoficznym” (s. 5).

Metoda:

Jak informuje Autor recenzowanej dysertacji: „Podejmując próbę realizacji wyznaczonego celu, w pracy zastosowano ogólną metodę analityczno-syntetyczną dorobku filozoficzno-teologicznego Tomáša Špidlíka. W celu ukazania szerszego kontekstu wybranych aspektów duchowości zostaną one przedstawione na tle rosyjskiej prawosławnej myśli filozoficznej, w oparciu o wybranych filozofów rosyjskich. W gronie najczęściej cytowanych i komentowanych należy wymienić: W. Sołowjowa, M. Bierdiajewa, S. Bułgakowa i P. Evdokimova” (s. 5).

Język i redakcja tekstu:

Sposób formułowania przez Autora dysertacji wywodów i argumentacji oraz zależności między nimi sprawia we mnie wrażenie, jakby recenzowany tekst stanowił bardziej wersję roboczą rozprawy niż jej wersję finalną. Tego rodzaju wrażenie rodzą występujące w warstwie merytorycznej rozprawy „niedopowiedzenia” generujące konieczność „domniemywać”, a w warstwie językowej potknięcia stylistyczne, jakby pracy tej zabrakło solidnej redakcji tekstu.

Ilustracją tego rodzaju surowości tekstu, jako *pars pro toto*, niech będzie fragment zaczerpnięty z przywoływanego już *Wstępu*: „Na sformułowanie określonego celu istotne wpływ ma stan badań naukowy nad myślą T. Špidlíka oraz jego nowatorskie ujęcie. Jak dotąd na gruncie polskim od strony filozoficznej nie zostało ono przez nikogo dogłębnie przebadane i przeanalizowane” (s. 5).

Brak uważnej redakcji tekstu daje o sobie znać także w sposobie sporządzania przypisów. Niewłaściwe wskazywanie w nich, czy są to cytaty, czy odsyłacze, nie należy do wyjątków

(tytułem przykładu zob. przypisy nr: 3, s. 5; 23, s. 16; 72, 73 s. 30; 264, s. 79; 269, s. 81; 272, s. 81; 383, s. 107; 386, s. 107; 413, s. 113; 488, s. 132; 544, s. 146; 613, s. 163). To zaś rodzi poczucie pewnej niestaranności, które skłania do pytania o jakość warsztatu naukowego Autora.

Dyskusja:

1. Metoda badawcza. Przyjęte przez Autora niniejszej rozprawy doktorskiej podejście analityczno-syntetyczne, a właściwie biograficzno-analityczno-syntetyczne, stanowi jedno z możliwych podejść badawczych do zagadnienia filozoficznych aspektów duchowości wschodniochrześcijańskiej w ujęciu Tomáša Špidlíka. Mając to na uwadze nie zgłaszam zastrzeżeń co do samego podejścia. Natomiast zgłaszam je, gdy idzie o sposób realizacji powyższego podejścia w recenzowanej rozprawie.

Jak można się dowiedzieć ze *Wstępu*: „Wyznaczony cel i zastosowane metody wpłynęły na strukturę prezentowanej pracy. Została ona podzielona na trzy rozdziały. W pierwszym rozdziale, ze względu na stosunkowo małą znajomość osoby Kardynała Tomáša Špidlíka, autor skoncentrował się na rekonstrukcji drogi twórczej bohatera rozprawy. Rozdział został podzielony na dwa paragrafy obejmujące życie i działalność: paragraf pierwszy – Czechy oraz okres przed przyjazdem Špidlíka do Rzymu; w paragrafie drugim – czasy działalności rzymskiej i jego głównego nurtu naukowego. Dokonany podział przybliży i ukazuje zawarte w nim treści w taki sposób, by wskazać źródła i inspiracje oraz ciągłość rozwoju naukowego naszego myśliciela. Jest on konieczny dla zrozumienia ścieżki naukowej Špidlíka, inspiracji oraz tła historycznego, w jakim rodziły się jego najważniejsze idee” (s. 5-6).

Otóż, czytając rozprawę trudno mi było znaleźć w jej części analityczno-syntetycznej, badającej różne aspekty duchowości wschodniochrześcijańskiej, owe źródła i inspiracje oraz ich oddziaływanie na ścieżkę naukową Špidlíka. Być może wolno domniemywać, że, przykładowo, jego 38-letnie zaangażowanie w Pontificio Collegio Nepomuceno odcisnęło swoje znamię na jego naukowej działalności. Ale, właśnie, to jest tylko domniemanie, a nie wykazanie, że praca w tym Collegio stanowiła źródło inspiracji dla jego naukowych badań. Stąd też uważam, że założenia tak dookreślonego aspektu biograficznego nie zostały w pełni zrealizowane.

Jest to według mnie mankament, który jednak ma tylko wtórne znaczenie, jeśli w ogóle, gdy chodzi ściśle o sam temat pracy. Tym bowiem jest tylko Špidlíkowa recepcja filozoficznych aspektów duchowości wschodniochrześcijańskiej. Niemniej, mając na uwadze twierdzenie Autora dotyczące tego rodzaju wpływów, oczekiwałbym wskazania owych źródeł i inspiracji oraz ich znaczenia gdy chodzi o najważniejsze przemyślenia Špidlíka w materii badanych w tej pracy filozoficznych aspektów wschodniochrześcijańskiej duchowości.

2. *Declaratio terminorum*. Autor dysertacji podjął się zbadania ważkiego dla właściwego rozumienia specyfiki chrześcijańskiego Wschodu zagadnienia, mianowicie filozoficznych aspektów duchowości wschodniochrześcijańskiej, analizując je z perspektywy zaproponowanej przez Tomáša Špidlíka. Tak sformułowany przedmiot badań wymaga,

z oczywistych skądinąd racji, dookreślenia kluczowych dla niego pojęć. Należą do nich takie pojęcia jak *filozofia* oraz *to, co filozoficzne*, zważywszy że ich rozumienie na Wschodzie i Zachodzie Europy nie jest takie samo. Sposób w jaki Autor zmierzył się z tym wyzwaniem nie należy, moim zdaniem, do najtrafniejszych.

Trudno wszak znaleźć w recenzowanej pracy zarówno klarowne definicje obu wspomnianych rozumień filozofii i tego, co filozoficzne, jak i zasady ich stosowania w tej dysertacji. Natomiast to, co w niej znajdujemy, to ich rozumienie fragmentaryczne. Ale i to rozumienie ma miejsce jakby „przy okazji” analiz różnych aspektów wschodniochrześcijańskiej duchowości, jak przykładowo w kontekście refleksji nad modlitwą, w cytowanej konstatacji Špidlíka typu: „wychwalający życie monastyczne mnich, był przedstawiany jako prawdziwy filozof – «miłośnik mądrości», poszukujący wiedzy o rzeczach boskich i ludzkich, której źródłem jest Bóg” (s. 16), czy też tamże we własnym dopowiedzeniu Autora, w słowach: „Prawdziwa filozofia chrześcijańska, jak mówią mnisi, jest modlitwą” (s. 17).

Taka, niejako narzucona przez recenzowaną pracę, konieczność scalania samemu rozproszonych w niej częściowych znaczeń tych kluczowych pojęć, utrudnia ocenę trafności i ważności badanych zagadnień.

Oczekuję, że Autor dysertacji w trakcie obrony przedstawi syntetycznie rozumienie obu tych pojęć oraz wywodzonych z nich znaczeń pochodnych, takich jak: *to, co filozoficzne*, które są im właściwe.

3. Przedwczesne wnioski? Przedstawiając we *Wprowadzeniu* do pracy tematykę jej trzeciego rozdziału, którą stanowi analiza „z perspektywy T. Špidlíka [...] takich zagadnień jak: mistyka serca, człowiek i kosmos, sofiologia rosyjska, sztuka a kontemplacja ikony” (s. 7), Autor konkluduje tę prezentację stwierdzeniem: „Kolejność ukazania poszczególnych zagadnień ukazuje pewną logikę postępowania, w której zawarte w poszczególnych punktach treści przenikają się wzajemnie lub wynikają jedno z drugich. Wszystkie elementy stanowią o wyjątkowości religijnej filozofii rosyjskiej” (s. 7). Być może, ale czy nie za wcześnie jest już we *Wprowadzeniu* formułować tego rodzaju twierdzenia?

Pytam o to, ponieważ przytoczona konkluzja zawiera, w moim jej rozumieniu, stwierdzenia, które w swoich sformułowaniach wykraczają poza formułę hipotezy badawczej, w kierunku albo jakichś niedopowiedzianych założeń, albo jakichś aspektów już raczej końcowych wniosków, albo też są tylko niezbyt fortunnym sformułowaniem samej hipotezy. Stąd też chętnie usłyszę, co Autor ma do powiedzenia w tej kwestii.

Przywołana konkluzja skłania mnie także do pytań w kontekście stwierdzanej przez Autora rozprawy wyjątkowości rosyjskiej filozofii religijnej. Pierwsze z nich dotyczy tego, jak Autor rozumie *wyjątkowość* i kiedy, według niego, przysługuje ona jakiejś rzeczy? Natomiast gdy chodzi o drugie z tych pytań, brzmi ono: na czym miałyby polegać owa konstatawana wyjątkowość religijnej filozofii rosyjskiej w kontekście duchowości wschodniochrześcijańskiej, którą Autor będzie sygnalizował nie tylko we *Wprowadzeniu*? Zwłaszcza, jeśli weźmie się pod

uwagę jej głównie biblijno-patrystyczne oraz monastyczne źródła i inspiracje, a także wprowadzane z nich różne formuły tej duchowości.

4. Autorska synteza. Z zainteresowaniem zapoznałem się z wynikami przeprowadzonych w tej rozprawie badań. Po głównie analitycznej części rozprawy, dedykowanej analizie filozoficznych aspektów duchowości wschodniochrześcijańskiej, jej *Zakończenie* stanowi interesującą próbę ich syntezy.

Wyłania się z niej rozumienie człowieka jako bytu z istoty swojej stwórczo osobowego, zdolnego do wchodzenia w relacje, w których szczególne miejsce zajmuje też stwórczo dana mu możliwość ich nawiązywania przez słowo, co sprawia, że jest on także rozumiany jako byt ze swej istoty dialogiczny, i w dialogiczności tej prymarnie modlitewnym (zob. s. 166).

Równie konstytutywnie ważnym wymiarem tak pojmowanego człowieka jest jego bycie istotą agapiczno-kenotyczną, wezwaną do dawania siebie w sposób wolny w miłości i z miłości. Tak pojmowany człowiek, to człowiek dążący do życia według logiki serca, gdzie serce – jak odnotowuje Autor dysertacji w podrozdziale 3.2. zatytułowanym „Mistyka serca” – „stanowi ukryte *ja* człowieka, istotę osoby, jej głębie, źródło mądrości i zrozumienia” (s. 119).

Zapoznając się z tą autorską próbą syntezy filozoficznych aspektów duchowości wschodniochrześcijańskiej w ujęciu T. Špidlíka, badanych przez Doktoranta, zastanawiają mnie pewne kwestie, które w kontekście całej rozprawy nazywam w tej recenzji „problematami”, ponieważ zdają się negować, a przynajmniej znacząco modyfikować, niektóre ze stanowisk czeskiego myśliciela, prezentowane w części analitycznej tej dysertacji. Dwa z takich problemów przywołuję poniżej.

- 4.1. Przedstawiając wyniki dotyczące zagadnienia wolności Autor rozprawy stwierdza, iż Špidlík: „Przechodząc przez poszczególne rodzaje wolności dochodzi do wniosku, że jedyną prawdziwą jest wolność chrystologiczna, której osiągnięcie jest możliwe pod warunkiem przekroczenia tego, co ludzkie. Tylko taka wolność umożliwia wejście w relacje z Bogiem i innymi ludźmi” (s. 168).

Otóż, jeśli „Tylko taka wolność umożliwia wejście w relacje z Bogiem i innymi ludźmi”, to: po pierwsze, jak w kontekście tego stwierdzenia należy rozumieć dialogiczność człowieka, stanowiącą szczególnie ważną postać relacyjności, której fundament upatruje Špidlík w akcie stworzenia ludzkiej istoty, dzielając w tej materii stanowisko Ojców Kościoła, czemu daje wyraz w stwierdzeniu: „Ojcowie mówią często, że człowiek, w odróżnieniu od innych stworzeń, jest *logikós*, tłumacząc to nie tylko filozoficznie, jako wyposażony w rozum, ale także teologicznie: mający udział w Logosie, jako obraz Syna Bożego, czyli przybrany syn. (...) Jeśli zatem człowiek jest *logikós*, to także i on zdolny jest do wypowiedzenia słowa, i może człowiek swoje słowo skierować do kogoś, a przede wszystkim do samego Boga”. To zaś, jak zauważa Doktorant, prowadzi czeskiego myśliciela do twierdzenia, iż: „Stwierdzić, że człowiek jest stworzony – to określić go jako byt ze swej istoty dialogiczny względem Boga” (s. 15)?

Natomiast, po drugie, jak się ma relacyjność (rzekłbym „stwórcza”), wyrażająca się w dialogiczności jako zdolności, w którą człowiek został wyposażony w wolnym akcie stwórczym Boga, do relacyjności (którą nazwałbym „odkupieńczą”), ponieważ jej *conditio sine qua non* stanowi wolność chrystologiczna? Innymi słowy, czy relacyjność „odkupieńczą” znosi relacyjność „stwórczą”, czy też zachowując ją, zarazem ją zastępuje i/lub przekracza, czy też...?

Ponieważ w samej dysertacji problemat ten nie zostaje rozstrzygnięty, to chciałbym poznać stanowisko Autora w tej materii podczas obrony doktorskiej.

4.2. Syntetyzując analizy dotyczące kluczowego dla duchowości wschodniochrześcijańskiej zagadnienia, mianowicie ludzkiego „serca”, Autor pisze: „Osią badań, które podjął Špidlík od początku działalności naukowej jest serce stanowiące absolutne centrum. [...] Wielokrotnie podkreślał, że wiedza serca „przewyższa” logikę rozumu i jest duchowa – dostępna tylko Bogu. Akcentował jego relacyjność skutkującą byciem źródłem wszystkich ludzkich zdolności, w tym modlitwy, miłości i wolności. Serce stanowi punkt styyczny człowieka z Bogiem i pełni istotną rolę w trychotomii Špidlíka, gdzie trzy elementy muszą ze sobą współpracować: fizyczno-cielesny, relacyjny i duchowy” (s. 169).

Powyższe stwierdzenie rodzi pytanie o to, jak człowiek może, po pierwsze, dotrzeć do owej wiedzy serca i z niej korzystać, a po drugie, jak może uchwycić jej „wyższość” nad logiką rozumu, jeśli wiedza ta, jak miałyby twierdzić Špidlík: „jest [...] dostępna tylko Bogu” (s. 169)?

Również i w tej kwestii oczekuję zajęcia stanowiska, jako że w pracy Autor nie podejmuje żadnych prób zmierzenia się z tą rzeczywistością, albo może tylko pozorną trudnością.

Konkluzje:

Biorąc pod uwagę całość rozprawy doktorskiej mgra Andrzeja Koszczki pt. *Filozoficzne aspekty duchowości wschodniochrześcijańskiej w ujęciu Tomáša Špidlíka*, ważność badanego w niej zagadnienia, sposób jego ujęcia oraz wyniki, które udało się Doktorantowi osiągnąć w ramach przeprowadzonych w tej rozprawie badań, stwierdzam, że recenzowana rozprawa, pomimo zgłaszanych przeze mnie niedociągnięć, uwag i zapytań, spełnia wymogi stawiane pracy doktorskiej. Wnoszę zatem o dopuszczenie mgra Andrzeja Koszczkę do dalszych etapów przewodu doktorskiego.